

Консултацията на Булгаро де Булгари относно правата на владетеля¹

проф. Борис Яновски

Големият юрист от Ранното европейско възрождение професорът от Болонския университет Булгаро де Булгари – *Vulgarus de Bulgarinis* (починал 1167 г.), винаги е привличал вниманието у нас². Името му говори за български произход. Когато в болонския манастир „Св. Салватор“ бива открит един от най-интересните ни средновековни паметници – така нареченият „Болонски псалтир“ (преминал по-късно в Болонския университет, където се съхранява и сега), българското „присъствие“ в Болоня и с това и българският му произход се потвърждава. А когато се изясни и това, че след гоненията в отечеството в околностите на Болоня се установява голяма българска богомилска колония, за излизането на Де Булгари от тая българска среда вече едва ли може да има съмнение³.

Де Булгари е известен преди всичко като голям представител на ранното поколение на глосаторите – на тълкувателите на старото римско и изобщо на античното право, приспособяващи го по този начин към изменените условия и изграждащи на тази основа правните системи на новите държави и новите народи. Известен е и като един от научните светили, създали славата на Юридическия факултет на Болонския университет и даже като един от създателите на университета като особен вид висше учебно заведение от най-висок ранг с главен факултет юридически и предназначено да подготвя преди всичко юристи. Известен е и като първокласен оратор, възродил изкуството на големите оратори от античността, поради което е получил и прозвището „златни уста“ – „*Vulgarus os aureum*“⁴

Но Де Булгари е оставил следа и с друго. Той става герой и на широко разпространените по онова време къси разкази, възхваляващи остроумието, находчивостта, намясто казаната дума и т. н. (които половин век по-късно довеждат Бокачо до „Декамерон“). Тук ще бъде приведен едни разказ, и то в два твърде различни варианта. Единият от тях стигнал до нас в анонимния сборник от края на XIII век „Новелино“ (сборник от сто кратки новели) и вторият от хрониката на Отон Морена от Лоди от същото време. И по двата след това ще се направят някои изяснения, като се изходи от сегашните им научни коментари, тъй като те наистина се нуждаят и от определени изяснения.

В двадесет и втората новела от „Новелино“, озаглавена „За това как император Фридрих задал въпрос на двама мъдречи и как ги възнаградил“, се разказва:

„Месер император Фридрих държал при себе си двама извънредно учени мъже. Единият се казвал Булгеро, а другият се наричал месен Мартино. Веднъж императорът седял между тия двама мъдречи – единият му бил от дясната страна, а другият от лявата. И ето той им задал такъв въпрос: „Господа, мога ли аз по вашия закон да взема нещо от един от моите поданици и да го дам на друг, на когото искам, без да обяснявам причината – само на това основание, че аз съм господар, а законът гласи, че желанието на господаря е закон за неговите поданици. Кажете ми, мога ли аз да постъпя така само защото така ми се иска?“

Единият от двамата мъдречи отговорил: „Месер, ти можеш да постъпиш със

¹ Публикувано за първи път в сп. „Държава и право“, 1990, № 7, с. 97-102.

² Вж. например у **Чилингиров, Ст.** Какво е дал българският народ на другите народи. С., 1942, с. 50 и сл.

³ Някои данни в това отношение се съдържат още в цитираната работа на Чилингиров.

⁴ Ето защо Де Булгари следва да влезе и в историята на нашата риторика.

своите поданици така, както ти е угодно, и няма да бъдеш виновен в нищо.“

А другият в отговор казал: „Месер, аз не мисля така, защото висшата справедливост е вложена в закона и затова той трябва да бъде спазван и нему се дължи незабавно и най-строгото подчинение. Когато Вие отнемате, трябва да се знае по каква причина вие сте отнели от одного и сте дали на друго.“

Тъй като в думите и на единия, и на другия мъдрец имало истина, императорът възнаградил и двамата. На единия подарил червена шапка и бял кон, а на другия поверил воденето на съдопроизводството.

Започнали мъдреците да обсъждат помежду си коя награда е най-голяма. И решили, че на оня, който казал, че да се отнема и да се дава произволно е допустимо, той подарил дреха и кон, като на жонгльор, за неговата угодливост. А на оня, който заявил, че над всичко стои справедливостта, поверил съдопроизводството⁵.

И така владетелят, за когото става дума, е героят на редица от новелите в дадения сборник – императорът на Свещената Римска империя Фридрих I Барбароса (1152-1190). „Мъдреците“ са: единият Булгаро де Булгари, а другият Мартин Гозиа (починал 1166 г.) – и двамата професори по право при Болонския университет. Императорът се обърнал към тях да му разяснят какво следва да бъде разрешението на поставения въпрос „по вашия закон“, т.е. по римското право. Историците приемат с основание, че новелата отразява атмосферата на Ронкалския императорски събор (1158 г.), на които комисия от специалисти по римско право трябвало да разреши конфликта между императора и ломбардските градове (градовете на Северна Италия), които се смятали за свободни и сами назначавали магистратите си, раздавали феодални владения, секли свои собствени пари и пр. Императорът се стремил да разпростира и върху тях властта си, да ги лиши от тези права и така да внесе повече централизъм в съвсем не блестящо организираната си империя. Гозиа дал съвет да се действа направо, съгласно положението: *Voluntas regis suprema lex*, т.е. „Волята на монарха е висшият закон“⁶. И трябва да се признае, че същото било и по римското право „Дигестите“ гласят: „Това, което желае господарят, има силата на закон (I, 4, 1)“. Така повелява и Юстиниановият кодекс (Инст. I, II, 3, 6) и т.н. Впрочем от разказа се вижда, че то вече било известно на Фридрих, макар може би и не като постулат на римското право. Но за да иска въпреки това консултация, то явно не го задоволявало. Той се стремил да избегне един въоръжен конфликт със свободните градове, неизбежен при подобно негово заявление. На него му бил необходим „легален“, т.е. мирен, „законен“ път. Именно „легален“, „законен“ път за уреждане на отношенията, за да бъде запазен икономическият потенциал на тия центрове и даже да се даде нов тласък на тяхната търговия, на манифактурното им производство, на кредитните им операции. Нещо повече, в тия градове, в които вече се чувствал полъхът на Възраждането, все по-голяма роля играела зараждащата се буржоазия, а тя била тъкмо онази сила, в която естествено търсела опора в борбата си срещу малките и големи необуздани феодали централната власт на монарха. Същевременно в същата степен важало и обратното: в стремежа си да преодолее пречещия на развитието ѝ феодален хаос, зараждащата се буржоазия от своя страна също търсела съюзник в лицето на централната власт като носител на реда, трайния мир и законността. Така че се откривала реална възможност за определен „компромис“ между тия две „сили“ – стига „компромисът“ да бъде приет достатъчно „честно“ и разработен на солидна основа, т.е. според тогавашните разбириания съгласно

⁵ Новелата се предава по последното ѝ издание в „II Novellino. Testo critico, introduzione e note a cura de G. Favati“. Genova, 1970, по което е правен и руският превод „Новелино“, подг. от **Андреев, М. Л.** и **И. А. Соколова**, „Литературные памятники“ на АН на СССР. М., 1984.

⁶ Вж. преведено напр. в „Словарь латинских крылатых слов“ на **Н. Т. Бобичев** и **Я. М. Боровский**. М., 1982, с. 778.

идеалното и общоважащо римско право. Тъкмо това предложил Де Булгари.

Де Булгари заявил, че законът обвързва и императора, защото отразява „висшата справедливост в държавата“. „Висшата справедливост“ в духа на класическото римско право, както го трактували тогава най-напредничавите умове на Европа – право, съобразено не само с интереса на владетеля, но и с интереса на всяко лице в държавата, на всеки град и на цялото население. Единият сметнал задачата си за решена със заключение, представляващо по-скоро обикновена справка – доколкото се привеждало положение, фиксирано в конкретна разпоредба, докато другият разкрил основната идея, пронизваща „цялото“ римско право. Единият се обърнал към късното „римско право“ на варваризиращата се и превръщаща се все повече в особена източна деспотия Византия от времето на Юстиниан, докато другият застанал на класическото „римско право“ от времето на ранния принципат, и то, както вече се каза, според идеализираното му схващане в много по-различно време на започналото да се чувства Възраждане. Специално в плана на философията на правото, а в този план се разкрива най-същественото, това, което дал Де Булгари, може да бъде определено като застъпване и по-нататъшно развиване на идеалистическата етична концепция за характера на държавата, на държавната власт и на властта на владетеля. Създатели на тази концепция били още Сократ, Платон и Аристотел и на която в Рим не били чужди Цицерон, Плиний Младши и особено Марк Аврелий. Даже нещо още по-интересно към времето на разглеждания случай с консултацията на Фридрих същата концепция се развивала усилено и на Балканите, и то даже в съчетание с другата съществена концепция за „идеалния владетел“ във Византия концепцията за етичния характер на държавната власт и за изтласкването на Византия от българските земи (вж. за това в следващата Юстинианова концепция за необвързаност с нищо и оттам и неконтролируемостта на властта на василевса), а в България като концепция, обуславяща отхвърлянето на византийското робство, а по-късно и за изтласкването на Византия от българските земи (вж. следващите материали за средновековната ни държава). Като се има предвид византийското и изобщо балканското влияние върху Болонската правна школа, както и българският произход на Де Булгари, съвсем не е изключено в неговата концепция да се проявява и определено балканско, включително и българско влияние (както и по-късно при разцвета на Втората българска държава и, обратното известно влияние на неговото виждане и върху развитието на държавноправната мисъл у нас). Но това е въпрос, изискващ много по-широки по-нататъшни проучвания.

И именно „линията“ на Де Булгари – а той вече станал личен юрисконсулт на император Фридрих, била възприета на Ронкалския събор. Регалиите на градовете, т.е. правата им, за които става дума, били обявени за императорски регалии, като императорът следвало да ги използва в полза на градовете, на техните жители и на всички останали жители на държавата. Всичко това, разбира се, било прогресивно явление за ония години и то се отразило върху твърде сложния обществен и политически живот на възраждаща се Италия. Последното се потвърждава и от факта, че случаят проникнал и в най-масовото произведение на започващата вече да се формира италианска художествена литература. Пък и друго. Даденото виждане на Де Булгари определено излязло и извън пределите на Италия. По-късно западноевропейските владетели – специално на Франция, Англия, Испания, започват да се ограждат с подобни юрисконсулти. И тия юристи, специалисти по римско право, наричани най-често просто „тогатоси“, възпитаници на Болонския университет и на другите изникнали по неговия образец университети⁷, на които същите тия владетели

---

⁷ През XIII век числото на студентите-юристи при Болонския университет достигало до десет хиляди души.

предоставяли специални привилегии и обявявали за „свободни“, за да служат на правото на „общото благо“, т.е. на правото, както го разбирал Де Булгари, хвърляли в ужас своеволните феодали. „Тогатосите“ им доказвали посредством „общоважашото“, „абсолютно“ римско право, че техните прословути имунитети и предимства не са нищо друго освен нарушаване на „висшата справедливост“ и оттам и на „абсолютния закон“, а когато била възкресена и идващата също от античността и приспособена по подобен начин към новите условия концепция за „естественото право“ – и нарушаване на „естественото право“.

Интересно е и награждаването. Гозиа получил дреха „от рамото“ на императора и бял кон, т.е. награди, каквито се давали на добре представилите се „жонгльори“ –тогавашните скитащи по дворовете на малките и големите феодали разказвачи на новели, разносвачи на сплетни и клюки из живота на висшето общество, фарсови комедианти, певци и фокусници, развличащи скучаещата аристокрация. Двамата учени обсъдили смисъла на награждаването и стигнали до извода, че далеч неглупавият Фридрих наистина съвсем не искал отговора, който му предложил Гозиа и който на всичко отгоре той схванал като подмазване. Затова той го наградил (определено не съвсем точно и даже позасилено) като „шут“. Що се касае до поверяването на Де Булгари на правораздаването, този факт стои съвсем близко до историческата истина. Знае се, че след Ронкалския събор Булгаро де Булгари бил назначен от Фридрих за императорски викарий, т.е. за императорски наместник в Болоня.

Вторият вариант стои по-далеч от действителните събития, макар да няма съмнение, че и той има предвид същата консултация, поискана от Фридрих Барбароса. При това не може да не се признае, че и той отразява определени реалности. Според него награда – шапка и бяла кобила, получил само Гозиа, тъй като тъкмо неговият отговор се харесал на владетеля. Това дало основание на Де Булгари иронично да се провикне: „Изгубих кобилата, защото казах една неизгодна истина!“ Следователно разликата е преди всичко в много по-различния ъгъл, под който се осветляват събитията, и в много по-различната позиция, на която се стои.

Тук вече Фридрих е деспот, тиран, феодал, с нищо по-различен от другите феодали, като и за него *Voluntas regis suprema lex* или *Regis voluntas suprema lex*, или, както се казвало още, *Suprema lex regis voluntas*, означаващо все „Волята на монарха е висшият закон“⁸. Тази трактовка очевидно вече отразявала становището на другата част от зараждащата се буржоазия на Италия, която не вярвала в един съюз с централната власт на Свещената Римска империя и в изгодите от един „компромис“ с нея. Тя не се доверявала на императора, продължавайки да разчита по-скоро на дотогавашното развитие в рамките на свободния град с патрицианско-републиканско управление. И в частност при ломбардските градове за нея е имало изглежда немалко основание, защото Ронкалските решения започнали твърде скоро да се нарушават, макар че и развитието в рамките на тогавашния свободен град да се оказало исторически безперспективно.

Но сега и Де Булгари не е същият. Наистина той все така смята, че законът следва да стои над всичко, че е олицетворение на „висшата справедливост“. Умът му е също така остър. Той даже разкрива и голямо чувство за хумор. Обаче той вече не е наклонен за отъждествяване на законите на Свещената Римска империя, т.е. на законите на Фридрих, с „висшата справедливост“. До това ще се стигне в бъдеще, защото в една добре уредена държава трябва да бъде само така и не другояче. Или от гледна точка на философията на правото, на която се застана по-горе при анализа, неговата етична концепция за държавата и правото се свързва вече с държавата и правото на бъдещето. Именно на бъдещето ... но оттам неизбежно и с борбата за

---

⁸ Вж. и за тия варианти в цитирания „Словарь“, с. 778.

държава и право на висшата справедливост на бъдещето.

Разбира се, наличните данни не позволяват да се отива много далеч в изводите и специално да се твърди с категоричност, че въпросната еволюция в идеите е настъпила още у самия Де Булгари. Съвсем ясно е обаче другото: че и ония, които отстоявали Свещената Римска империя на Фридрих и нейното право като „добро“, и ония, които били против тях, като към „зло“, използвали името на този юрист и „се изразявали“ чрез него. А това говори и за изключителния негов авторитет и приживе, и векове по-късно.

Днес естествено всичко посочено по-горе е история. Но все пак нещо продължава да съществува и сега. В правната теория са останали предложената идентификация на позитивното право и неписаният правен порядък, както и покриването на закона със справедливостта, които могат да бъдат определени по съвременната категоризация на Роде по-пълно като „правна философия на държавния авторитет“⁹. А за обикновения гражданин е останало например казаното, употребявано като пословица: „Изгубих кобилата, защото казах една неизгодна истина“. В оригинала на латински тя представлява игра на думи – „Amisi equum, quia dixi aequum, quon non fuit equum.“¹⁰

---

⁹ Rode, K. „Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie“, Düsseldorf, 1974, S. 29.

¹⁰ Булгаро де Булгари обаче е известен и във връзка с други случаи. Така знае се за разпоредба, носеща неговото име – Lex Bulgarii, според която, ако майка вземе някакви чужди продукти, за да нахрани децата си, това не може да бъде квалифицирано като кражба. Освен това предстои да се разкрият отношенията между разглеждания автор и разните други „Булгаровци“ и „Булгариновци“ професори по право – като например със също така известния Bulgarinus, професор в Пиза и Сиена, съвременник на Ариосто (около 1490 г.), писал коментари върху разни закони. Като се има предвид, че високата професорска подготовка протичала в семействата на учените под ръководството на бащата или на друг вече утвърден близък роднина, съвсем не е изключено в Италия да е работила цяла фамилия или даже няколко фамилии видни юристи от български произход.